

DEBRECENI EGYETEM BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

Kormos Erik

A DÉLÉSZT SZETU MIATYÁNK-FORDÍTÁSOK

Szak: finnugrisztika - MA
Témavezető: Dr. Maticsák Sándor

2022

1. 1. Kik a szetuk?

A szetu egy kis etnikai csoport, amely napjainkban két szomszédos állam, az Észt Köztársaság és az Orosz Föderáció területén él. Az észt oldalon az ország délkeleti részén, Setomaa (Szetuföld) tartományában, a Peipus-tó déli oldalán, Võru és Põlva megyékben élnek. A történelmi Szetuföld területe kb. 1700 km², melynek kétharmada napjainkban orosz, míg egyharmada észt fennhatóság alá tartozik. Szetuföld történelmi fővárosa a ma Oroszországhoz tartozó Petseri (Pecsora) városa. Szetuföld észtországi részének fontosabb települései: Värska, Obinitsa, Meremäe, Mikitamäe és Saatse. A szetuk lakhelyüket 12 földterületre (szetu nyelven: *nulk*), avagy régióra osztják fel. Minden egyes ilyen területhez 15-20 falu tartozik. Az egyes *nulk*-ok között kisebb nyelvi eltérések is megfigyelhetők, ezért külön-külön mindegyik *nulk* nyelvváltozat egy-egy szetu dialektusnak¹ is tekinthető (Külvik 2018: 9, Pajusalu 2018: 197).

A 2011-es népszámlálási adatok alapján Észtországban kb. 12 500 ember vallotta magát szetunak, aki beszéli is a szetu nyelvet. Közülük csupán mintegy 3500-an élnek Setomaa tartományban. A többség, kb. 8500 fő Észtország más részeiben él. Oroszországban már csak körülbelül 200-an laknak, elsősorban a pszkovi oblasztyban, Petseri körzetében szétszóródva (Külvik 2018: 10–11).²

Ezek tükrében joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi a szetuk identitásának alapja, miként lehet őket felismerni és megkülönböztetni az észtektől. A legszembevetőbb különbség, hogy míg Észtországban, az észak-európai országokhoz hasonlóan a lutheránus vallás a domináns – beleértve a szetukhoz legközelebb álló võruk körében is –, addig a szetuk körében az ortodox hit áll a középpontban, amely nagymértékben kihatott kultúrájukra és nyelvükre egyaránt. Hitük miatt még a huszadik század elején is oroszoknak tartották magukat, holott kultúrájuk számos észt vonást őrzött meg. Identitásuk kérdését tovább bonyolítja az a tény, hogy Észtországban a lokális sajátosságok ellenére általában észtnek vallják magukat.³

¹ A nagyobb eltérések alapján három fő szetu nyelvjárást különíthetünk el: északi szetu, déli szetu és keleti szetu. Erről bővebben ld. Hagu – Pajusalu 2021: 11–12.

² A szetuk még Krasnojarszk környékére, a Kelet-Szaján hegységhez is elvándoroltak, az ide emigrált szetuk az 1890–1914 közötti észt kivándorlási hullám során telepedtek le. Falvaik és leszármazottjaik a mai napig megtalálhatók ott (ld. Piho 1995: 200–220).

³ Észtországban a szetukhoz hasonlóan több pszeudo-etnosz is található, ilyen a szintén délkeleti võru és mulgi, valamint az északnyugati szigetvilágban a saaremaai. Ld. Jacsev 2002: 570–571.

A szetuk – akárcsak az észtek – önelnevezésként sokáig a *maarahvas*, azaz a 'föld népe' kifejezést használták. Jelenleg a szetuk saját nyelvükön a *seto* megszólítással illetik magukat, ez manapság már teljesen elfogadott körükben. E név eredetére számos teória kering. Az egyik Enn Ernits észti nyelvész vélekedése. Szerinte kapcsolatban áll az észti *segema* 'kever' és *seotud* 'kevert' szavakkal. Ő úgy vélte, hogy ez az elnevezés a szetuk kétnyelvűségére utal. Egy másik elmélet Julius Mägiste nevéhez köthető. Véleménye szerint a *setu* elnevezés egy Võru megyében használt gúnynév lehetett. Ez vagy a szetuk által használt névmás (*see* 'az', vö. fi: *se*) partitivusi alakja (*seta*), vagy a *see* és a *tuu* 'az' (finnül: *tuo*) névmások kombinációja. Az oroszok körében általános volt a *полуверцы* 'félhitűek' elnevezés (Hagu 1995: 172, Jacsev 2002: 572).

2. A szetu nyelv(változat) helye a finnugor nyelvek között

A szetu a balti finn nyelvek közé tartozik. A finnugor nyelvészek a balti finneket hagyományosan két fő csoportra, északira és délire osztják. A két csoport közötti határvonal a Luga folyó vízgyűjtő területei között húzódik (Bereczki 2000: 4–11; Maticsák 2020: 164–167). (Újabb nézetek szerint azonban célszerű lenne egy keleti csoportot is megkülönböztetni, vö. Say 2019: 22–23, 2021: 10–12).⁴

Az északiba tartozik a finn (az inkeriekkel együtt), a norvégiai kvén, a svédországi, Tornio-völgyi finn, a meänkieli, a karjalai négy nyelvváltozata (olonyeci, tveri, lüd, vienai), valamint a vepsze és az izsór.

A déli csoport nyelvei a liv, a vót és az észt. Nyelvtörténetileg két fő észt dialektusról, szinte két külön nyelvről lehet beszélni: északésztől (más néven *Tallinna keel*) és délésztől (*Tartu keel*). Ennek lehet földrajzi vonatkozása is, de elképzelések szerint a közfinn korszakban keresendő a válasz: a két csoport két különböző finnségi csoporttól származhat. A két nagy nyelvjáráscsoport között szöges ellentétek figyelhetők meg a hangtan és az alaktan területén, valamint a szókészletben is. Ennek tükrében ezek különálló finnségi nyelveknek tekinthető (ZSIRAI 1994: 448–449). A két nyelv közül végül az északészt nyelv adta a ma beszélt irodalmi észt alapját, míg a délészt fokozatosan háttérbe szorult.

Napjainkban a délészt nyelvek/nyelvjárások csoportjában a tartuit, a mulgit, a võrut és a szetut különítik el. A szetu ennek a nyelvcsoporthoz a legdélkeletibb nyelve (az észt dialektológusok szerint a szomszédos võru nyelv egyik nyelvjáráscsoportja) (Pajusalu 2018: 49).

Mintegy kétezer évvel ezelőtt az összes balti finn törzs egy közös alapnyelvet beszélt. Ebből a nyelvi egységből legelőször a déléstek váltak ki. A délést alapnyelvből az első évezred második felében kezdtek kialakulni a kisebb nyelvjárások.⁵ A szetu a délést keleti dialektusából fejlődött ki, számos régi vonást megőrizve. Ilyen például a magánhangzó-harmónia, amely az irodalmi észtből a 13–16. század⁶ közötti időszakban kikapott (Prillop 2020: 133–134).

⁴ Say érvelése szerint ezekben a nyelvekben sokkal erősebb az orosz hatás.

⁵ Napjainkban a délészt nyelvek/nyelvjárások csoportjában a tartuit, a mulgit, a võrut és a szetut különítik el.

⁶ Hivatalosan ezt az időszakot az észt nyelv fejlődése szempontjából *murrangueesti*-nek szokás nevezni. Erre az időre tehető az észt fejlődésének felgyorsulása, elsősorban német hatásra. A 13. századig beszélhetünk *vanaeesti*, azaz régi észt korszakról, amikor az észt még sokkal jobban hasonlított a rokon

Mivel a szetuk az évszázadok során a szláv és balti népek metszéspontjában éltek, természetesen ez is nyomott hagyott nyelvükben is. Szókincsük bőséggel tartalmaz orosz elemeket, pl. *tsäi* 'tea' (vö. orosz *чай*), *sõir* '(házi)sajt' (vö. orosz *сыр*), *tõuuda* 'csoda' (vö. orosz *чудо*), *jooss* 'sün' (vö. orosz *жук*). Olyan szavak is megőrződtek, amelyek a távolabbi finnugor nyelvekkel mutatnak rokonságot, pl. *tõura* 'fiatal férfi', vö. erza-mordvin *cora* (Hagu – Pajusalu 2021: 9–10).

nyelvekre. Nyelvük a 18. század elejére nagyrészt elérte mai általános arculatát, ezért inentől számítják az *uuseesti*, azaz újészt korszakot. Az észt nyelv periodizálásáról bővebben ld. Pajusalu 2020: 29–32.

3. A szetu vallási szövegek és bibliafordítások

A szetu vallási szövegek száma nem túlságosan nagy. A 17–18. század a szetuföldi templomépítések ideje volt. 1774-ben Värskában szentelték pappá az első észt születésű ortodoxot, Anikita Jakovlevet. Jakovlev a szetu népet és az egyházat közelítette egymáshoz azáltal, hogy az orosz diakónusokat szetu nyelvre tanította, és szetura fordította a bérmlás szövegét is (Hörn 1995: 184).

Jakovlev után csak közel másfél évszázad múlva, az 1920-as években történt érdemi előrelépés. Többek között ekkor készült el a papi kézikönyv szetu változata (Hörn 1995: 184). Az 1920-as évek kiemelkedő alakja, a tankönyvíró Paulopriit Voolainen⁷ és a hozzácsatlakozó későbbi lelkész, Ernst Puusepp (1898–1944) készítették el első ízben a négy evangélium szetu fordítását 1926-ban. Ennek címe: *Mii' Issändä Jeesusõ Kristusõ püha Evangeelium: Matteusõ, Markusõ, Lukasõ ja Johannõsõ kirotõt* [A mi Urunk Jézus Krisztus szent Evangéliuma: Máté, Márk, Lukács által].⁸ Azonban ezeknek a szövegeknek csupán nyelvi presztízse volt, ugyanis egyházi használatba sosem kerültek. Ennek az volt az oka, hogy az észtországi szetuk körében az irodalmi észt, míg az oroszországiak körében az egyházi szláv a szakrális nyelv (Kubínyi 2019: 86).

Ezt a szetu négy evangéliumot egy bizonyos Sakarias Leppik nevű ortodox pap Paul Haguval⁹ közösen revideálta. Lényeges különbség, hogy míg a korábbi csak az észt fordítás alapján készítették, addig az új esetben már felhasználták az eredeti görög szöveget,¹⁰ ill. indokolt esetben hébert¹¹ és a Septuagintát¹² is. A kötet a *Seto kirävara*¹³ sorozat első köteteként jelent meg 2013-ban. Címe: *Mi' Issändä Jeesusõ Kristusõ püha Evangeelium: Matvei, Marki, Luka ni Joanni kirotõt* [A mi Urunk Jézus Krisztus szent Evangéliuma: Máté, Márk, Lukács által]. Mindkét fordítás alaptulajdonsága, hogy a könnyebb érthetőség érdekében a déliszetu dialektus adja az alapot, hiszen az nagy

⁷ Paulopriit Voolainen (1899–1985) a szetu nyelv fejlesztésére törekedett. Nevéhez köthető a kétkötetes szetu olvasókönyv (*Seto lugõmik I–II*). Benne vetődött fel először a szetu eposz megírása is, melyet végül nem ő, hanem a leghíresebb szetu énekes Anne Vabarna tett le az asztalra. Az eposz főhőse Pekõ, a gabonaisten. Az eposz 2017 óta magyarul is olvasható Pustay János fordításában.

⁸ A négy szetu evangéliumfordítás elérhetősége: <https://www.emakeeleselts.ee/valjaanne/mii-issanda-jeesuso-kristuso-puha-evangeelium/> (2022. 03. 21.)

⁹ Paul Hagu (1946–) szetu származású folklorista professzor. Kulcsszerepe van a jelenkori szetu identitás őrzésében, feltárásában és továbbadásában.

¹⁰ Novum Testamentum Graece: Nestle-Aland, 26. Stuttgart, 1988. A legújabb a 28. kiadás.

¹¹ Biblia Hebraica Stuttgartensia. Stuttgart, 1987.

¹² A héber nyelvű ószövetség ógörög fordítása.

újításoktól mentes, így bármely szetu könnyedén megértheti (Hagu – Pajusalu 2021: 11, Kubínyi 2019: 86).

A bibliából a négy szetu evangéliumfordításon kívül a mai napig más részek nincsenek lefordítva. A szomszédos vöruk és a délészt mulgik esetében még ennyi sincs meg saját nyelvükön. Egyházi szférába egyik sem tudott bejutni, így az ő nyelvükön még nem készültek fordítások a Szentírásból (Kubínyi 2019: 86).

¹³ A szetu nyelvű kiadványok közül a legjelentősebb. Ez az egyetlen, teljes szetu könyvsorozat, amely 2013 és 2017 között látott napvilágot. A témákat tekintve igen változatos, sokszínű kiadványok: antológiák, vallásos versek, történetek, a Peko-eposz.

4. A szetu *Miatyánk* fordítások

Ebben a fejezetben a szetu *Miatyánk*-fordítások elemzését közlöm. Munkám során a *Miatyánk* Máté evangéliuma szerinti (Mt 6:9–13), ismertebb változatot használom. Az elemzés során elsőnek a magyar fordítást adom meg a Magyar Bibliatársulat által 2014-ben kiadott Revideált Újfordítás (RÚF) szerint. Ezt követi az irodalmi észt 1997-es¹⁴ fordítása az Észt Bibliatársulat [Eesti Piibliselts] gondozásában (Piibel). Ezután a két szetu fordítást időrendi sorrendben közlöm. Indokolt esetben a finn fordítással is összevettem a szetu anyagokat. Elemzésem során figyelembe vettem az erza-mordvin (Maticsák 2017: 1–9) és az északi-számi (Kelemen 2021: 195–208) *Miatyánk*-elemzések szempontjait is.

1) *Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy,*

Piibel 1997: *Meie Isa, kes sa oled taevas!*

Szetu 1926: *Mii' Esä, kiä sa olõt taivah,*

Szetu 2013: *Mi Esä, kes sa olõt taivah,*

Az első sor azonos felépítésű az észtben is és a szetuban is. A 'Mi Atyánk' birtokos szerkezet (birtokos névmás + birtok) megegyezik a finnugor szórenddel. Érdekes azonban, hogy a finn fordított szórendet használ: *Isä meidän*.

A korábbi szetu fordításban még *mii' 'mi'* alak fordul elő torokhanggal a végén ('). A revideált változatban ez a formula megrövidült.

Az 'aki' jelentésű vonatkozó névmás: a Voolainen-féle verzióban a *kiä* szerepel, míg a Leppik – Hagu féle verzióban az irodalmi észttel azonos *kes* formulát használják. A két szóalak közös pontja, hogy a partitivuszi alakjuk megegyezik (*kedä*)¹⁵ (Hagu – Pajusalu 2021: 64).

A *menny* szó szetu megfelelője *taivass* (vö. észt *taevas*, szetu, finn *taivas*). A *-h* az inessivus ragja. Ez a szó a finnben (*taivaissa*) és a magyarban (*mennyekben*) pluralisban áll, az irodalmi észtben és mindkét szetu fordításban viszont singularisban. Ha

¹⁴ Jelenleg ez a legfrissebb fordítás. A tervek szerint 2039-re tervezik elkészíteni és megjelentetni az új észt fordítást. A kitűzött dátum nem véletlen, ekkor lesz az első teljes (észak-)észt Bibliafordítás 300. évfordulója. Ez a fordítás alapozta meg véglegesen, hogy ebből kerüljön ki az irodalmi nyelv és ne a déliből. Holott a délinek már 1686-ban elkészült az Újszövetség-fordítása. Az észt bibliafordításoknak az irodalmi észt nyelv kialakulására gyakorolt hatásáról bővebben: POMOZI 2019: 127–143.

pluralisban állna, akkor az irodalmi észben *taevastes*, míg a szetu *taivih* szerepelne: ész *Meie Isa, kes sa oled taevastes!*, szetu *Mi Esä, kes sa olõt taivih!*

Az első mondat hat szavából öt ősi (uráli/finnugor) eredetű, egy pedig a közfinn nyelvállapot balti jövevényszava:

- U *mV*: 'wir' > fi. *me*, é. *me*, magy. *mi* – a *mii* genitivusi alak (UEW 294, SSA 2: 156);
- U *icä* 'Vater' > fi. *isä*, é. *isa*, magy. *ő* (UEW 78, SSA 1: 229);
- U *ke, ki* 'wer' > fi. *ken*, é. *kes*, magy. *ki* (UEW 140, SSA 1: 342);
- U *tV* 'du' > fi. *sinä*, é. *sina*, magy. *te* (UEW 539, SSA 3: 184);
- FU *wole-* 'sein' > fi. *ole*, é. *ole-*, magy. *val-*, *vol-* (UEW 580, SSA 2: 264);
- *taivas* < valószínűleg balti jövevényszó, vö. litv. *dievas*, lett *dievs* 'isten' (SSA 3: 256).

2) szenteltessék meg a te neved,

Piibel 1997: *Pühitsetud olgu sinu nimi!*

Szetu 1926: *pühendedüs saagu' su' nimi.*

Szetu 2013: *Pühitset saagu' Sino nimi.*

A 'szenteltessék meg' kifejezésében egy lényegi eltérés található az ész és a szetu között. A felszólító módot az irodalmi ész az *olema* létige Sg3. imperativusi alakjával fejezi ki, a szetu viszont a *saama* 'kap, tud' módbeli segédige Sg3. imperativusi formájával (*saagu'*).

A személyes névmás genitivusi alakja: az 1926-os szetu fordításban a Sg2. személyes névmás genitivusa rövid alakban szerepel, ezzel szemben az új verzióban a hosszú alakú változatot találjuk, akárcsak az irodalmi észben (szetu *sino, su'*; ész *sinu, su*).

A mondat négy szavából három ősi eredetű: a létige, a személyes névmás és a 'név' jelentésű szó, egy pedig (valószínűleg) a balti finn nyelvek germán jövevényszava:

¹⁵ Lásd az internetes szetu szótár *kiä* szócikkét: <https://www.eki.ee/dict/setosonastik/index.cgi?Q=ki%C3%A4> (2022.03.21.)

- é. *püha*, fi. *pyhä* < ?germ. *wīxa-*, ófn. *wihen* 'pyhittä', ném. *weihen* 'vihkiä, phyittä' (SSA 2: 448);
- FU *wole-* 'sein' > fi. *ole*, é. *ole-*, magy. *val-*, *vol-* (UEW 580, SSA 2: 264);
- U *tV* 'du' > fi. *sinä*, é. *sina*, magy. *te* (UEW 539, SSA 3: 184);
- U *nime* 'Name' > fi. *nimi*, é. *nimi*, magy. *név* (UEW 305, SSA 2: 222).

3) jöjjön el a te országod,

Piibel 1997: *Sinu riik tulgu*

Szetu 1926: *Su' riik tulgu'*

Szetu 2013: *Tulgu' meile Sino riik*,

Az észt és a Voolainen-féle változat szerkezetileg teljesen megegyezik. A revideált verzióban a szöveg eltér: az imperativus került előre, amely kiegészül a P11 személyes névmás allativusi alakjával ('hozzánk, közénk').

A Sg2. személyes névmás genitivusa az előző sorhoz hasonlóan a korábbi fordításban itt is rövid, míg az újban hosszú alakban szerepel.

Az 'ország' jelentés kifejezésére egységesen a skandináv eredetű *riik* szót található mind az észt, mind a szetu fordításokban (vö. ósvéd *rīke*, svéd *rike*).

A mondat három szavából kettő ősi eredetű, egy pedig skandináv jövevényszó:

- U *tV* 'du' > fi. *sinä*, é. *sina*, magy. *te* (UEW 539, SSA 3: 184);
- U *tule-* 'kommen' > fi. *tule*, é. *tule-* ?magy. *talál* (UEW 535, SSA 3: 324);
- é. *riik*, fi. *riikki* < ósv. *rike*, *riike* 'valta, kuningaskunta, valtakunta' ~ sv. *rike*, no. *rīki*, gót *reiki*, ném. *Reich* (SSA 3: 73).

4) legyen meg a te akaratod, amint a mennyben, úgy a földön is;

Piibel 1997: *sinu tahtmine sündigu nagu taevas, nõnda ka maa peal!*

Szetu 1926: *su' tahtmine sündügu' kui taivah nii kah maa pääl.*

Szetu 2013: *Sino tahtminõ sündügu', kui taivah nii ka maa pääl.*

A 'legyen meg' kifejezést az észt és mindkét szetu fordítás a 'születni' jelentésű ige (észt *sündima*, szetu *sündümä*) Sg3. imperativusi alakjával fejezi ki (szó szerint:

'szülessen meg a te akaratod'). A finn párhuzamos szöveghelyen a 'történik' jelentésű igével találkozhatunk: *Tapahtukoon sinun tahtosi...* ['történjen meg a te akaratod'].

A *h* szóvégi pozícióban itt is megfigyelhető, az inessivusban (*taivah*).

Ugyancsak szóvégi *h*¹⁶ állt a korábbi fordításban a 'is' kötőszóban. Az újabb fordításban ez a hang lekopott, így egybeesik az irodalmi észttel: *kah* > *ka* 'is'.

Mind az irodalmi észtt, mind a két szetu fordítás helyhatározós szerkezetet alkalmaz a 'földön' kifejezésére: a *maa* 'föld' genitivuszi alakja (ez alakilag egybeesik a nominativuszal) + *pääl* névutó (észttől *peal*). Ugyanez a megoldás szerepel a finn fordításban is: *maan päällä*.

A mondat kilenc szavából nyolc ősi (uráli, finn-permi, balti finn) eredetű, egy pedig germán jövevényszó:

- U *tV* 'du' > fi. *sinä*, é. *sina*, magy. *te* (UEW 539, SSA 3: 184);
- é. *tahta-*, fi. *tahto-*: balti finn eredetű szó, vö. karj. *tahtuo*, vepsze *tahtoida* (SSA 3: 253);
- FP *sente-* 'vermehren, geboren werden' > é. *sündi-*, fi. *synty-* (UEW 439, SSA 3: 231);
- *kui* < U *ku-* 'wer, welcher, was': é. *kus* 'missä', *kuhun* 'mihin' stb., fi. *kuka*, *kussa*, *kunnes* stb., magy. *hol*, *hová* stb. (UEW 191, SSA 1: 423);
- *taivas*
- *nii* < U *nä*, *ne*, *ni* 'dieser, der, jener' > fi. *ne*, *niin*, é. *nee*, *nemad* (UEW 300, SSA 2: 211, 218)
- *ka* partikula, valószínűleg balti finn eredetű
- U *maye* 'Land, Erde' > fi. *maa*, é. *maa* (UEW 133, SSA 2: 133)
- U *päye* 'Kopf, Haupt' > fi. *pää*, é. *pea*, *pää* – a návutó allativusi alak (UEW 365, SSA 2: 462)

¹⁶ A *h* hang bármilyen pozícióban, akár szóvégen is feltűnhet a szetuban. A vöruban szóvégi pozícióban gégezárlhang áll, ezt a heleysírásuk *q*-val jelöli, pl. vöru *hoonõq*, szetu *hoonõh* 'épület'. Ez a jelenség orosz hatással magyarázható. A *-h* sem az irodalmi észttben, sem a finnben nem fordulhat elő szóvégi pozícióban (Pajusalu 2018: 197).

5) mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma,

Piibel 1997: *Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev!*

Szetu 1926: *Mii' egapääväst leibä anna' meile täämbätsel pääväl.*

Szetu 2013: *Mi õgapääväst leibä anna' meile täämbä.*

Ebben a szövegrészben nem sok eltérés figyelhető meg: Az *egapääväst* / *õgapääväst* 'mindennapi' szó csupán egy *e ~ õ* hangváltozásban tér el.

Az irodalmi észt és a Voolainen-féle szöveg a hosszabb formulát, a 'mai nap' kifejezést alkalmazza (a szetuban adessivusi alakban: 'a mai napon'). Az új, revideált szetu szövegben ez leegyszerűsödött, itt a *täämbä* 'ma' lexéma szerepel.

A mondat hat lexémájából öt ősi (uráli, finnugor, balti finn) eredetű, egy pedig germán jövevényszó:

- U *mV*: 'wir' > fi. *me*, é. *me*, magy. *mi* – a *mii* genitivusi, a *meile* allativus alak (UEW 294, SSA 2: 156);
- U *e*- 'dieser' > é. *iga*, *egä*, fi. *e-* (*että*, *ellä*), magy. *e-*, *i-* (*ez*, *itt* stb.) (UEW 67, SSA 1: 99);
- FU *päijwä* 'Feuer' > fi. *päivä*, é. *päev* – a *pääväst* elativusi, a *pääväl* adessivusi alak (UEW 359, SSA 2: 456);
- é. *leib*, fi. *leipä* < germán jövevényszó, vö. gót *hlaifs*, ófn. *hlieb*, ném. *Laib*, sv. *lev* (SSA 2: 60);
- U *amta*- 'geben' > fi. *anta-*, é. *anda-* (UEW 8, SSA 1: 77)
- *täämbä* < **tänäpänä*, vö. é. *täna*, *tänapäev*, *tänäpä*, fi. *tänään*. Balti finn eredetű szó (SSA 3: 355).

6) és bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek;

Piibel 1997: *Ja anna meile andeks meie võlad, nagu meiegi andeks anname oma võlglastele!*

Szetu 1926: *ja anna' andis meile mii' võla', nigu' miiki' andis annami' umilõ võlglaisilõ.*

Szetu 2013: *Ni anna' meile andis mi vōla', nigu mi'ki andis annami ummilō vōlglaisilō.*

A 'megbocsát' jelentésű igét hasonlóképpen fejezi ki az irodalmi észt és mindkét szetu fordítás: észt *andeks andma*, szetu *anna andis*, szó szerint 'bocsánatot ad'. A két szetu variáns között csupán a szórendben mutatkozik némi eltérés. A torokhang (') ebben a mondatban az Sg2. imperativus jele (*anna'*).

A 'vétek' kifejezésére az észt és mindkét szetu fordítás a *vōlg* 'adósság' (~ fi. *velkka*) szót használja. A torokhang itt a többes szám jele (*vōla'*).

A *nigu* 'miképpen, ahogy' kötőszó észt megfelelője a *nagu*.

A jelzőt az észtal ellentétben a szetu ragozza (a finnhez hasonlóan): *umilō, ummilō vōlglaisilō* 'saját adósainknak' (~ észt *oma*).

A magyar fordításban *vétkező* alak szerepel, de az eredeti szöveghelyen itt az 'adós' szó állt, vö. finn, md (tkp. 'és bocsásd meg az adósságainkat, miképpen mi is megbocsátunk a mi adósainknak...'). A szetuban is ez szó szerepel: *vōlg-lais+i+lō* (többes számú allativusi alak).

A mondat hét lexémájából öt ősi (uráli, finnugor, korai közfinn, balti finn) eredetű, egy belső keletkezésű, pedig germán jövevényszó:

- é. *ja*, fi. *ja*. A balti finn nyelvek germán jövevényszava, vö. gót *jaah*, ófn. *joh*, óno. *ja, jah* 'ja; myös' (SSA 1: 232);
- U *nä, ne, ni* 'dieser, der, jener' > fi. *ne, niin*, é. *nee, nemad* (UEW 300, SSA 2: 211, 218);
- U *amta-* 'geben' > fi. *anta-*, é. *anda-* – az *anna* imperativus Sg2, az *annami* indicativus Pl1 alak (UEW 8, SSA 1: 77);
- U *mV*: 'wir' > fi. *me*, é. *me*, magy. *mi* – a *mii* genitivusi, a *meile* allativus alak (UEW 294, SSA 2: 156);
- é. *andeks*, fi. *anteeksi* – az *antaa* ige képzett alakja (SSA 1: 76);
- é. *vōlg*, fi. *velka* 'velka; synti' – balti finn eredetű szó (SSA 3: 424);
- é. *uma, oma*, fi. *oma* – korai közfinn eredetű szó (SSA 2: 265).

7) és ne vígy minket kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól;

Piibel 1997: *Ja ära saada meid kiusatusse, vaid päästa meid ära kurjast!*

Szetu 1926: *ja är' saatku' meid kisatusõ, a' päästä' meid är' kuräst!*

Szetu 2013: *Ja saatku-i meid kiustusõ sisse, a päästä' meid a'ra ku'rast!*

Ebben a mondatban a fő különbség az imperativus tagadásában található. Az észti fordítás és a Voolainen-féle szöveg azonos módon, tiltószóval fejezi az imperativus tagadását. A Leppik–Hagu féle, revideált változat ebben eltérést mutat, itt ugyanis elhagyták az *är'* 'ne' tiltószót. Helyette a felszólító mód *-ku* jeléhez az *i* tagadópartikula csatolásával adják vissza ezt a jelentést (tkp. "vigyél-ne"). Ez azért érdekes, mert ebben a formában másutt egyáltalán nem jellemző. Az *är'* tiltószó használatával tagadják az imperativuszt. Viszont a szetu jellegzetessége, amelyben eltér az észttől és a finntől is, hogy az ige tagadásban nincsenek külön személyes formulák, hanem ún. tagadópartikulát alkalmaz a szetu. Ez praesensben *ei(')* , *õi(')* , míg múlt időben *es*, *õs*. Ezek a partikulák szorosan az ige után állnak, olykor teljesen egybe is olvadnak azzal. Pl.: *olõ õi* 'nincsen'. Emiatt előfordulhat, hogy a szóvégi szótag hangsúlyos (HAGU – PAJUSALU 2021: 29).

Az első tagmondatban a 'kísértésbe' jelentésű lexémában az illativusi alak kifejezése is eltér. Az irodalmi észti és az 1926-os szetu fordítás egyaránt az illativus szuffixumával fejezi ki: észti *kiusatus-se*, szetu *kiusatus-õ*. A 2013-as revideált szöveg ehelyett névutós szerkezettel oldja meg: *kiustusõ* (gen.) + *sisse* 'bele', azaz 'kísértésbe bele'.

A második tagmondat, mind az észti, mind pedig a szetu fordításokban a szórend azonos. Az *a* 'de' kötőszó esetében torokhang tövégi kopása figyelhető meg: *a' > a*.

A 'megszabadít' jelentésű ige kifejezésére mindegyik fordítás igekötős igit alkalmaz. Az igekötő az 1926-os szetu verzióban (*är'*) palatális, a revideált változatban veláris hangrendű (*a'ra*).

A 'gonosz' kifejezésére a balti finn eredetű (észti *kuri*, szetu *ku'ra*, vö. fi. *kurja*) szót alkalmazzák a fordítások.

A mondat nyolc lexémájából négy ősi (uráli, finn-permi, balti finn) eredetű, kettő germán, egy orosz jövevényszó:

- é. *ja*, fi. *ja*. A balti finn nyelvek germán jövevényszava, vö. gót *jaah*, ófn. *joh*, óno. *ja*, *jah* 'ja; myös' (SSA 1: 232);

- é. är, ära. Uráli tö. Ugyanabból a töből ered, mint az *ei* tagadópartikula. Alakilag később egybeesett az *ära* 'meg' igekötő és az *ära* az imperativus tagadópartikulája. (<https://www.eki.ee/dict/ety/index.cgi?Q=ei>)
- FP *saye-* 'kommen, ankommen, anlangen, erreichen' > fi. *saa-*, é. *saa-* – ennek képzett alakja a fi. *saattaa*, é. *saata* 'lähettää, saattaa, viedä' (UEW 429, SSA 3: 136, 140);
- U *mV*: 'wir' > fi. *me*, é. *me*, magy. *mi* – a *meid* partitivusi alak (UEW 294, SSA 2: 156);
- fi. *kiusata*, é. *kiusata* – germán jövevényszó, vö. gót *kisan* 'koetella, valikoida', ónorr. *kjósa* (SSA 1: 377);
- *a* – orosz jövevényszó;
- fi. *päästää*, é. *pääseda* – balti finn eredetű szó (SSA 2: 464).
- fi. *kurja*, é. *kuri* 'paha, ilkeä, häijy; (murt.) piru, paholainen' – balti finn eredetű szó (SSA 1: 448).

8) mert tied az ország, a hatalom és a dicsőség mindörökké. Ámen.

Piibel 1997: [*Sest sinu päralt on riik ja vägi ja au igavesti. Aamen.*]

Szetu 1926: *sest su' perält om riik ja vägi ja au igäveste. Aamen*

Szetu 2013: *Selle, et Su perält om kuningriik, vägi ja au igäveste. Aamen.*

Az irodalmi észt szöveg az imádság végét csupán zárójelesen közli. Ennek oka, hogy az evangélium eredeti kéziratában ez nem bizonyíthatóan szerepel (Metzger 1975: 18–19). Egy későbbi kiegészítésről lehet szó, amely a vallási hagyományokban gyökeret vert. Mivel több, későbbi kéziratban ez a kiegészítés teljes részét képezi az imádságnak, így a bibliafordítók kapcsos zárójelben tüntetik fel ezt. Valószínűleg a Voolainen-féle szetu fordításban ez a mondat azért képezi teljes részét a Miatyánknak, mert az első, teljes, 1739-es észt fordításban is így szerepel.¹⁷ Az új, revideált változat esetében pedig az lehet rá a magyarázat, hogy a fordítás során felhasznált forrásokban is ez a változat található.

¹⁷ Például az angol, 1611-es King James verzió alapszövegéül szolgáló *Textus Receptus* is a hosszabb változatot tartalmazza (ld. The Trinitarian Bible Society, The Greek text underlying the English Authorised version of 1611).

Az imádság utolsó sorában nem sok eltérés található. Az észten és az 1926-os szetu fordításban a skandináv eredetű *riik* szó, míg a revideált változatban a *kuningriik* 'királyság' szó szerepel. A Leppik – Hagu féle fordításban nem a *sest* 'mert' kötőszóval kezd a mondatot. Az általuk elkészített verzió a következőképp hangzana magyarul: 'Mert, hogy tied a királyság...'.

A revideált fordítás minden esetben a személyes névmás hosszú alakját alkalmazza, ezt a szövegrészt kivéve.

A mondat tizenegy lexémájából nyolc ősi (uráli, finn-permi, balti finn) eredetű, három germán jövevényszó:

- U *će, či* 'dieser, der, jener' > fi. *se* (*siinä, sitä, siksi, siis, sellainen, semmonen* stb.), é. *see, seks, sel, siit, siin* stb. (UEW 33, SSA 3: 163);
- U *e-* 'dieser' > é. *iga, egä*, fi. *e-* (*että, ellä*), magy. *e-, i-* (*ez, itt* stb.) (UEW 67, SSA 1: 99);
- U *tV* 'du' > fi. *sinä*, é. *sina*, magy. *te* – a *su* genitivusi alak (UEW 539, SSA 3: 184);
- perält?
- on – olema 'lenni', fi. olla. Finn-ugor tő.
(<https://www.eki.ee/dict/ety/index.cgi?Q=olema&F=M&C06=et>)
- é. *riik*, fi. *riikki* < ósv. *rike, riike* 'valta, kuningaskunta, valtakunta' ~ sv. *rike*, no. *riki*, gót *reiki*, ném. *Reich* (SSA 3: 73).
- é. *kuningas*, fi. *kuningas* – germán jövevényszó, vö. ófn. *kuning*, óno. *konungr* (SSA 1: 437);
- é. *ja*, fi. *ja*. A balti finn nyelvek germán jövevényszava, vö. gót *jaah*, ófn. *joh*, óno. *ja, jah* 'ja; myös' (SSA 1: 232);
- FU *wäke* 'Kraft' > fi. *väki*, é. *vägi* (UEW 563, SSA 3: 479);
- au ? ← ógermán **auja-*, óízlandi *ey*, lív *o 'v* ', fi./karél *auvo*
- FU *jikä, ikä* 'Alter, Jahr' > fi. *ikä*, é. *iga* – *igäveste* (UEW 98, SSA 1: 223).

Befejezés

Kis nyelvek esetében a bibliafordítások csupán a nyelvi presztízs eszköze. Így van ez a szetu esetében is. Ezt a tényt az is alátámasztja, hogy csupán a négy evangélium, tehát a Szentírásnak csak töredéke érhető el. A fő tényező azonban az, hogy egyházi használatba nem is került. Ott az észti és az egyházi szláv a domináns. A szetu bibliafordítások másik érdekes vonása, hogy hivatalosan a szetu a vöru nyelv egy nyelvjárása. A szetunak meg van a maga négy evangélium fordítása, addig vörura semmi sincs lefordítva. A bibliafordítások nyelvi presztízssre gyakorolt hatását jól szemlélteti az észti példája. Hosszú ideig párhuzamosan fejlődött az észak- és délészti nyelv. A délinek hamarabb elkészült az újszövetség fordítása. Azonban 1739-ben megjelent a teljes északészti biblia, amely végérvényesen eldöntötte, hogy melyik adja az irodalmi nyelv alapját. Így a déli fokozatosan visszaszorult.

Az általam elemzett Miatyánk szövegekből megállapítható, hogy a két variáns között nem találhatóak nagy eltérések a nyelvben, kvázi nyelvújítás nem történt. A fellelhető változások inkább a pontosabb fordítás következménye. Nem bővelkedik az újonnan képzett szavakban. Egyedül a *saatku-i* 'vigyél ne' jelenléte az, amelyet másutt eddig nem találtam meg. A másik magyarázat erre, hogy déliszetu dialektus adta az alapot, amely a „legtisztább”.

Az elemzés során, az imádság szövegéből a következő etimológiai következtetés vonható le. A szavak túlnyomó többsége, ősi eredetű. A teljes szöveg 54 lexémájából negyven ősi. Mindösszesen egy kötőszó található, amely orosz jövevényszó. Egy pedig a közfinn nyelvállapot balti jövevényszava, egy skandináv és egy belső keletkezésű szó található. Összesen kilenc germán eredetű lexéma található.

Irodalom

- BERECZKI GÁBOR 2000: Bevezetés a balti finn nyelvészetbe. Universitas Kiadó, Budapest.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia. Stuttgart, 1987.
- Biblia 2014: A Biblia revideált Újfordítása (RÚF). Magyar Bibliatársulat, Budapest.
- HAGU, PAUL 1995: Setukaisten identiteetin ongelmat. In: Saarinen, Tuija – Suhonen, Seppo (toim.), Koltat, karjalaiset ja setukaiset. Pienet kansat maailmojen rajoilla. Kuopio. 169–181.
- HAGU, PAUL – LEPPIK, SAKARIAS 2013: Mi’ Issändä Jeesusõ Kristusõ püha Evangeelium: Matvei, Marki, Luka ni Joanni kirotõt. Seto kirjavara 1. Seto Instituut.
- HAGU, PAUL – PAJUSALU, KARL 2021: Seto keele teejuht. Seto Instituut. Värska.
- HÖRN, AARE 1995: Setukaisten ortodoksisuus ennen ja nyt. In: Saarinen, Tuija – Suhonen, Seppo (toim.), Koltat, karjalaiset ja setukaiset. Pienet kansat maailmojen rajoilla. Kuopio. 182–188.
- JACSEV NIKOLAI 2002: Európa felelőssége kisebbségei identitásának megőrzésében (a szetuk múltja, jelene és jövője). Kisebbségkutatás 11/2: 570–584.
- KELEMEN IVETT 2021: Északi számi Miatyánk-fordítások összehasonlító vizsgálata. Folia Uralica Debreceniensia 28: 195–208.
- KUBÍNYI KATA 2019: Bibliafordítások a kis balti finn nyelveken. In: Pusztay János (szerk.), A biblia finnugor nyelveken. Budapest. 63–102.
- KÜLVIK, HELEN (toim.) 2018: Fakte Setomaa kohta. In: Ehe Setomaa. Seto Instituut ja Setomaa Turism. Värska 9–11.
- MATICSÁK SÁNDOR 2017: Lexical innovations in the Erzya-Mordvinian translations of the Lord’s prayer. Linguistica Uralica 53: 1–12.

- MATICSÁK SÁNDOR 2020: A magyar nyelv eredete és rokonsága. Gondolat Kiadó, Budapest.
- METZGER, BRUCE M. 1975: The textual commentary on the Greek new testament. United Bible Societies, London–New York.
- Novum Testamentum Graece. Nestle-Aland, 26. Stuttgart, 1988.
- PAJUSALU, KARL 2018a: Lõunaeesti murded. In: Tiit Hennoste (toim.), Eesti murded ja kohanimed. Tartu. 173–202.
- PAJUSALU, KARL 2018b: Seto keel. In: Ehe Setomaa. Seto Instituut ja Setomaa Turism. 49–56.
- PAJUSALU, KARL 2020: Eesti keel uurali ja läänemeresoome keelena. In: Eesti keele ajalugu. Eesti keele varamu IV. Tartu Ülikooli kirjastus. 21–32.
- PIHO, MARE 1995: Siperian setukaiset. In: Saarinen, Tuija – Suhonen, Seppo (toim.), Koltat, karjalaiset ja setukaiset. Pienet kansat maailmojen rajoilla. Kuopio. 200–220.
- POMOZI PÉTER 2019: A legkorábbi észt bibliafordítások és hatásuk az észt írott norma alakulására. In: Pustay János (szerk.), A biblia finnugor nyelveken. Budapest. 127–143.
- PRILLOP, KÜLLI 2020: Eesti keele ajalooline fonoloogia. In: Eesti keele ajalugu. Eesti keele varamu IV. Tartu ülikooli kirjastus. 74–166.
- PUUSEPP, ERNST – VOOLAIN PAULOPRIIT 1926: Mii' Issändä Jeesusõ Kristusõ püha Evangeelium: Matteusõ, Markusõ, Lukasõ ja Johannõsõ kirotõt. Akadeemiline Emakeele Seltsi toimetused XIV. Tartu.
- SAY ISTVÁN 2019: Bevezetés a vót nyelv ismereteibe. Sióagárd – Kaposvár.
- SAY ISTVÁN 2021: A keleti balti finn nyelvek és népek. Kaposvár.

The Trinitarian Bible Society (ed.): The Greek text underlying the English authorised version of 1611. [Sine anno.]

ZSIRAI MIKLÓS 1994: Finnugor rokonságunk. Trezor Kiadó, Budapest.